

Blanka Matković, *Od Vrana do Žabe: Hrvatski protukomunistički otpor kroz djelovanje širokobriježkih i neretvanskih križarskih skupina (1944–1948)*, Hrvatska družba povjesničara Dr. Rudolf Horvat, Zagreb, 2025., 698 str.

U izdanju Hrvatske družbe povjesničara Dr. Rudolf Horvat, povjesničarka Blanka Matković objavila je 2025. godine, monografiju pod naslovom: „Od Vrana do Žabe: Hrvatski protukomunistički otpor kroz djelovanje širokobriježkih i neretvanskih križarskih skupina (1944–1948)“. Monografija „Od Vrana do Žabe“ Blanke Matković predstavlja sveobuhvatan prikaz hrvatskog protukomunističkog otpora putem djelovanja križarskih skupina na dalmatinskom i hercegovačkom području u razdoblju od 1944. do 1948. godine. Autorica detaljno analizira povijesni diskurs, organizacijske strukture, ključne događaje i osobe koje su stvorile ovaj pokret.

Monografija je jasno i pregledno podijeljena na dijelove, označena s nadnaslovima, numerirana sa 698 stranica, popraćena s 1281 bilješkom. Urednik monografije je Stipo Pilić, prof. Recenzenti su izv. prof. dr. sc. Zlatko Begonja i mr. sc. Vedran Petrović. Monografija obiluje iznimno velikom količinom arhivskih dokumenata.

Na početku monografije donesen je popis najčešće korištenih kratica (str. 7–8), zatim imamo opsežniji predgovor (str. 9–22), isto tako i opsežniji uvod (str. 23–55), nakon čega slijedi glavni sadržaj podijeljen u tri tematske cjeline: Pokušaji organiziranja sveobuhvatnog hrvatskog protukomunističkog otpora i komunistička represija nad lokalnim stanovništvom (1944–1947) (str. 56–104), Organiziranje oružanog protukomunističkog otpora na dalmatinsko-hercegovačkom prostoru: djelovanje značajnijih križarskih skupina između Vrana, Čvrtnice i Žabe (1944–1948) (str. 105–239), i Razvoj i djelovanje značajnijih križarskih organizacija (1945–1947) (str. 240–272). U knjizi se nalaze zaključna razmatranja (str. 273–276), popis dokumenata (zapisnici, elaborati, izvješća, zapovijedi, presude, naredbe) (str. 277–668), imensko kazalo (str. 669–679), izvori (arhivsko gradivo, literatura, tisak, mrežne stranice i ostalo) (str. 681–687), i bilješke o autorici (689–691).

Autorica u predgovoru ove monografije ističe kao važan problem u istraži-

vanju križarske problematike nedostatak križarskih dokumenata koji bi omogućili usporedbu s izvješćima OZN-e i UDB-e. Naime, autorica navodi da je broj dostupnih dokumenata o djelovanju križarskih skupina izuzetno skroman. Unatoč djelomičnoj dostupnosti arhivskog gradiva, istraživanje djelovanja križarskih skupina rezultiralo je tek manjim brojem naslova koji se bave ovom problematikom. Navodi autore i naslove koji se bave ovom problematikom.

Uvodni dio knjige razmatra križarske skupine kao oblik sukoba niskog intenziteta uspoređujući ih s drugim sličnim pokretima u svijetu i analizirajući njihov utjecaj na politološka istraživanja rata i mira. Autorica u uvodnom dijelu upozorava na to kako se križarske skupine mogu smatrati dijelom kulturne baštine, te pravi osvrt na problematiku istraživanja križarskih skupina u okviru drugih znanstvenih disciplina, odnosno arheologije suvremenih sukoba i političkih znanosti koje, iako ih se za potrebe ove monografije tretira kao pomoćne znanosti, svojim spoznajama značajno mogu pridonijeti sveobuhvatnijem istraživanju protukomunističkog otpora. Donosi nam nazivlje relevantno za razumijevanje arhivskog gradiva i detaljnu analizu terminologije naziva za križare korištene u kontekstu križarskih skupina uključujući povijesna, sociološka i politička gledišta. Ističe komunističku dehumanizaciju neprijatelja kojemu je oduzeta svaka ljudskost čime je neprijatelj sveden na životinju, odnosno parazita kojega treba eliminirati te se ovim naglašava psihološki zid podignut između nove vlasti i dijela naroda gdje se „Sloboda“ branila „u ime naroda“ od samog naroda tih krajeva.

Pokušaji organiziranja sveobuhvatnog hrvatskog protukomunističkog otpora i komunistička represija nad lokalnim stanovništvom (1944–1947). S obzirom na to da ova monografija obuhvaća neretvanski kraj te se u više navrata referira na relevantna zbivanja na širem biokovsko-neretvanskom prostoru, u ovoj tematskoj cjelini se analizira se politička i sigurnosna situacija na spomenutom geografskom području. Ovaj dio pokriva ključne događaje i strategije u organiziranju otpora, te opisuje represivne mjere koje je komunistička vlast provodila nad lokalnim stanovništvom. Govori o pokušajima tadašnje hrvatske emigracije da pomogne organizaciju protukomunističkog otpora u domovini, analizira ulogu hrvatske emigracije u organiziranju otpora i početke reakcija unutar zemlje. Donosi kratki osvrt na djelovanje križara u dokumentaciji Nacionalnog arhiva u Londonu (1946–1947): pregled dokumentacije koja se čuva u Nacionalnom arhivu u Londonu pružajući dragocjene informacije o djelovanju

križara u ovom razdoblju. Iz ove dokumentacije uočljivo je da su saveznici barem donekle raspolagali uvidom u političke tenzije i gerilski otpor u Jugoslaviji koji se pouzdao u promjenu vanjsko-političkih okolnosti i nadao potpori zapadnih saveznika u vezi s dizanjem protukomunističkog ustanka u Jugoslaviji. Ova tematska cjelina donosi i detaljan prikaz napora Ante Vrbana i Josipa Duića u ujedinjavanju križarskih skupina i njihovih aktivnosti. Pravi analizu povijesnih procesa, demografskih obilježja i geografskih odrednica ovog područja koje je postalo središte organiziranog protukomunističkog otpora. Unatoč određenoj dostupnosti dokumenata, prilikom pokušaja rekonstruiranja organizacije križarskih skupina koje su djelovale u pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom prostoru, njihovo djelovanje ostaje tajnovito i samim tim podložnije legendarnom statusu.

Organiziranje oružanog protukomunističkog otpora na dalmatinsko-hercegovačkom prostoru: djelovanje značajnijih križarskih skupina između Vrana, Čvrsnice i Žabe (1944–1948). Razmatra povijesne i društvene korijene protukomunističkog otpora na dalmatinskom i hercegovačkom području. Prikazuje kako je došlo do osnivanja prvih križarskih skupina u pograničnom imotsko-posuškom području, čija rekonstrukcija djelovanja otkriva važne detalje o počecima ovih oružanih grupa, odnosno organiziranog vojnog protukomunističkog otpora u pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom prostoru. Zatim opisuje organizacijske napore i strategije prebacivanja vojnih jedinica te donosi detaljan prikaz djelovanja Ivana Nenadića i njegove skupine tijekom 1945. godine. Nenadićeva križarska skupina svakako je najznačajnija imotska križarska skupina u razdoblju od kraja 1944. do kraja 1945., a njezin kraj je ujedno obilježio i kraj prve faze protukomunističkog otpora na smjeru Imotski – Posušje koji je započeo prebacivanje skupina pripadnika HOS-a iz Širokog Brijega prema Posušju u studenom 1944. godine. Analizira aktivnosti hercegovačkih križara prije formiranja I. hercegovačkog križarskog zdruha u ljeto 1946. godine. Prikazuje formiranje zdruha i ključne događaje do likvidacije skupine Mariofila Mandića u rujnu 1946. godine. Pruža nam pregled razvoja i aktivnosti križara u nere-tvanskom području. Analizira nastavak djelovanja širokobrijeških križarskih skupina te opisuje proces spajanja i organiziranja raštrkanih skupina. Prikazuje napore za organiziranje križarskog sastanka u lipnju 1946. godine. Prikazuje nam obnovu hercegovačkog križarskog zdruha u ljeto 1947., ključne događaje tijekom 1947., te analizu raspada zdruha i posljednje događaje u 1947. godini.

Razvoj i djelovanje značajnijih križarskih organizacija (1945–1947). Ova cjelina fokusirana je na aktivnosti križara u neretvanskom području tijekom 1945. i 1946. godine. Autorica ovdje govori o angažiranju stanovništva u križarskim organizacijama s posebnim osvrtom na one križarske organizacije ključne za djelovanje križarskih skupina obuhvaćenih ovom monografijom, dakle na neretvanskom prostoru, ali i na smjeru Imotski – Posušje u drugoj polovici 1947. kada je tamošnja organizacija blisko surađivala sa širokobriježskim križarima. Autorica navodi da je zbog fragmentiranosti dostupnog arhivskog gradiva rekonstrukcija spomenutog angažmana izuzetno otežana jer naročito ovisi o sačuvanosti i cjelovitosti osobnih dosjea, naročito jataka. Za područje koje obuhvaća ova monografija, dakle pogranični dalmatinski i hercegovački teren, to je arhivsko gradivo također iznimno neujednačeno sačuvano, što naročitu poteškoću predstavlja na neretvanskom prostoru. Analizira utjecaj križarske organizacije na širi prostor kotara Posušje i Široki Brijeg i njezin utjecaj na Imotski (1947). Pruža analizu uzroka, motiva i posljedica djelovanja križarskih organizacija.

Autorica u zaključnom razmatranju ističe da unatoč određenoj dostupnosti arhivskog gradiva, spomenuta je tema još uvijek veoma slabo zastupljena u hrvatskoj historiografiji. Naročito je ovo primjetno na geografskim područjima za koje je sačuvano obilje arhivskog gradiva, kao što je, na primjer, unutrašnjost srednjodalmatinskog prostora od planine Kamešnice preko Imotske krajine do Biokova te neretvansko i širokobriješko područje na koje se usredotočila ova monografija. Autorica ističe da kao jedna od ključnih nejasnoća ostaju zbivanja u ljeto 1946. kada su širokobriješki križari prema uputama Ante Vrbana pokušali uspostaviti kontakte u Mostaru, ali očito nisu bili upoznati s djelovanjem Vileničine organizacije u Imotskom čime je propuštena vjerojatno najbolja prilika za udruživanje najjačih srednjodalmatinskih i hercegovačkih križarskih skupina toga vremena. Stoga bi u budućim istraživanjima hercegovačkih križarskih skupina posebnu pozornost trebalo posvetiti utvrđivanju okolnosti zbog kojih između I. hercegovačkog križarskog zdruge i imotskih križara nisu uspostavljeni odnosi koji bi doveli do bliske suradnje na prostoru Zabiokovlja i zapadne Hercegovine. Osim toga napore je potrebno uložiti u terenska istraživanja lokacija na kojima su se zadržavali križari, napose njihovih skrovišta, odnosno bunkera i pećina, te spremišta oružja koje križari nikada nisu predali, odnosno otkrili jugoslavenskim vlastima zbog čega bi ih možda bilo moguće locirati i iskopati.

Autorica Blanka Matković upozorila je je na vezu između svoje knjige „Od Vrana do Žabe“ i prvog romana o križarima Anite Martinac „Medaljon“, koja je snažno vezana za geografski prostor Širokog Brijega, gdje se prelamaju povijesni, politički i ljudski aspekti drugog svjetskog rata i poslijeratnih događanja. Iako oba djela pristupaju istoj regiji, njihov fokus se razlikuje: dok Matković u svojoj monografiji historiografski istražuje konkretne vojne i političke okolnosti u kojima su širokobriješke križarske skupine djelovale, Martinac u romanu prikazuje osobne tragedije pojedinaca, s posebnim naglaskom na žene koje su se našle u središtu poslijeratne represije putem književnog izričaja. Zajednički element koji povezuje oba djela duboko je ukorijenjen osjećaj hrvatskog zajedništva, a u isto vrijeme i tereta koji nosi prostor Širokog Brijega izloženog represalijama komunističkog režima. U Matkovićevoj monografiji, Široki Brijeg postaje epicentar borbi između komunističkih vlasti i protukomunističkih snaga, a u romanu Anite Martinac, taj isti grad nosi težak naslijeđeni osjećaj straha, gubitka i borbe za opstanak. Oba djela zajedno stvaraju snažnu sliku o težini prošlih vremena i njihovom trajnom utjecaju na zajednicu Širokog Brijega gdje se pri tome povijest i književnost sjedinjuju u istraživanju prošlosti.

Knjiga „Od Vrana do Žabe“ rezultat je opsežnog istraživanja i pruža temeljit uvid u jedan od teških perioda hrvatske povijesti. Namijenjena je kako povjesničarima, tako i široj publici zainteresiranoj za povijest suvremenih sukoba, politologiju i arheologiju. Kvaliteta Blankine monografije leži u činjenici da je golema količina arhivskih podataka te istraživačkih rezultata sustavno i jasno predstavljena kao odlično izvorište informacija te kao neizostavno polazište istraživačima u obradi ove teme. Ova monografija donosi novi pogled na hrvatski protukomunistički otpor ističući važnost lokalnih aktivnosti i individualnih sudbina unutar šireg povijesnog okvira. Monografija je pisana jasno i pristupačno, s bogatim aparatom fusnota i referenci koji omogućuju daljnje istraživanje. Za sve one koji su zainteresirani za povijest Hrvatske i Bosne i Hercegovine, posebno razdoblje neposredno nakon Drugog svjetskog rata, „Od Vrana do Žabe“ neizostavno je štivo koje obogaćuje razumijevanje složenih povijesnih procesa tog sumornog i teškog vremena.

Vedran Petrović

